

Боривоје МИЛОШЕВИЋ*

Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет
Студијски програм историје
Бања Лука
Република Српска

ЂАЧКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ У САРАЈЕВУ 1912. ГОДИНЕ И СУДСКИ ПРОЦЕС ПЈАНИЋ–ЉУБИБРАТИЋ

Анстракт: Први значајнији заједнички иступ српске и хрватске средњошколске омладине представљају сарајевске ђачке демонстрације из фебруара 1912. године, као реакција омладине на режим хрватског бана Славка Цуваја. Демонстрације у Сарајеву трајале су више дана и прекинуте су тек када су интервенисале полиција и војска. Ђачке демонстрације у Босни и Херцеговини, последице Анексионе кризе (1908) и Жерајићевог агентата (1910), биле су нови сигнал упозорења како су покрајине, због неуређеног државно-правног положаја и неријешеног аграрног питања, постале неуралгична тачка Аустроугарске. Епилог ђачких протеста био је судски процес Пјанић–Љубибратић одржан у прољеће 1913. године против чланова организације *Српско-хрватска напредна омладина*. Био је то први у низу процеса средњошколцима окупљеним унутар хетерогеног покрета данас познатијег као *Млада Босна*. Балкански ратови, који су почели у међувремену, додатно су усложнили политичке прилике на Балкану, радикализовали омладину и подigli талас револуционарног расположења међу средњошколцима и студентима.

Кључне ријечи: ђачке демонстрације, Сарајево, Српско-хрватска напредна омладина, Млада Босна, процес Пјанић–Љубибратић, Босна и Херцеговина, Аустроугарска.

Abstract: The student demonstrations of February 1912 in Sarajevo were the first significant joint action of Serbian and Croatian high school youth as a reaction to the regime of Croatian Ban Slavko Cuvaj. The demonstrations in Sarajevo lasted several days and came to an end only when the police and the army intervened. The student demonstrations in Bosnia and Herzegovina, after the Annexation Crisis (1908) and Žerajić's assassination (1910), were a new warning signal that the provinces, due to the unregulated state-legal position and unresolved agrarian issue, became the neuralgic

* borivoje.milosevic@ff.unibl.org

point of Austria-Hungary. The epilogue of the student demonstrations was the Pjanić-Ljubibratić trial held in the spring of 1913 against the members of the Serbo-Croatian Progressive Youth organisation. It was the first in a series of processes against high school students gathered within the heterogeneous movement known today as Mlada Bosna. The Balkan Wars, which started in the meantime, further complicated the political situation in the Balkans, radicalised the youth and raised a wave of revolutionary mood among high school and university students.

Keywords: Student demonstrations, Serbo-Croatian Progressive Youth, Mlada Bosna, Pjanić-Ljubibratić process, Bosnia and Herzegovina, Austria-Hungary.

На изборима одржаним крајем 1911. године провладине странке у Хрватској, ослоњене на Будимпешту, доживјеле су тежак пораз, а иако је *Хрватско-српска коалиција* освојила већину мандата у Сабору, службени Беч није дозволио да коалиција образује нову владу. Бан Никола Томашић поднио је оставку, а на иницијативу угарског министра предсједника Куена Хедерварија 20. јануара 1912. године на бански положај именован је Славко Цувај, који је седам дана касније распустио Сабор. Одлуку је правдао чињеницом да Сабор наводно није био у стању да нормално ради, што је изазвало велико узнемирење у политичкој јавности, посебно у редовима коалиције.¹ Хрватска омладина је 31. јануара организовала протесте пред загребачким Свеучилиштем током којих је више студената повријеђено у сукобима с полицијом.² Студенте је на позицији предводника протеста убрзо замијенила средњошколска омладина.³ У знак подршке и солидарности са загребачким ђацима и студентима, на улице је изашла омладина широм Хрватске, Далмације, Словеније и Босне и Херцеговине. Највеће демонстрације одиграле су се 18. и 19. фебруара у Сарајеву. Премда су младобосанске ћелије већ постојале по највећим средњим школама у покрајинама,⁴ фебруарске демонстрације биле су

¹ На Куенов приједлог аустроугарски владар Франц Јозеф је у марту 1912. године прогласио увођење комесаријата којим је распуштен Сабор, поштрена политичка репресија, новинска цензура и закони о праву окупљања грађана. Недуго потом, Франц Јозеф је, на приједлог угарске владе, суспендовао српску народно-црквену аутономију; Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske I*, Zagreb 1990, 314; Ivan Bulić, *Ivan Skrelec Lomnički 1913–1917. Kraljevski komesar i hrvatski ban* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Zagreb, 2011) 31; Коста Милутиновић, „Хрватско-српска коалиција”, у: *Историја српског народа VI–I*, Београд 2000, 485; Jaroslav Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914*, Zagreb 1968, 276; Василије Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонију (1848–1914)*, Београд 2010, 546.

² J. Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914*, 279–284.

³ Josip Horvat, *Pobuna omladine 1911–1914*, Zagreb 2006, 105; Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*, I, Banja Luka 2015, 337–338.

⁴ На револуционарно расположење омладине пресудно је утицао атентат Богдана Жерајића на земаљског поглавара генерала Маријана Варешанина 1910. године. Жерајићев

својеврсно ватрено крштење за чланове тек настале *Српско-хрватске напредне омладине*.⁵ У Сарајево су у међувремену допутовали Лука Јукић и Оскар Тартаља с идејом да организују масовне ђачке протесте. Након што је пред сарајевском катедралом спаљена мађарска заставица, ђаци и радници су се сукобили са жандармеријом и војском.⁶ Том приликом тешко је рањен гимназијалац Салих Шахинагић, а лакше Драгољуб Госпић.⁷ Преко 2.000 радника кренуло је Ћемалушом, улицом Франца Јозефа и Рудолфовом улицом узвикујући: „Доље Куен”, „Доље Цувај”, „Доље тиранија”. С поворком су ишли саборски посланици Ђуро Цамоња, Јурај Веселичић и Коста Џебић Марушић. Након што су радници дошли на корзо, интервенисала је војска и потиснула их.⁸ Према званичном извјештају демонстранте су чинили средњошколци, радници и хрватска интелигенција.⁹ Лавослав Клофач, сарајевски ђак, у писму родитељима из марта 1912. године детаљно описује ток демонстрација: „Око 1.000 омладинаца одузели неким полицајцима оружје, растерали полицију, почели смо да разбијамо трговине и да избацујемо робу на улицу. Мађарска основна школа разлупана. Две заставе, књиге. Све спаљено.

гроб, који су власти безуспјешно покушавале да сакрију, постао је својеврсно светилиште за омладину. Гађиновићева брошура *Смрт једног хероја* начинила је од Жерајића узор „онима који долазе” и симбол мучеништва; V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, I, 319–231; Стеван Мољевић, „Жерајићев атентат”, *Развитак*, год. 3, бр. 2 (Бања Лука 1936) 41–45, 72–75; Borivoje Jevtić, „Dvadesetogodišnjica Žerajićevog podviga”, *Pregled*, knj. 5, sv. 79 (Sarajevo, 1. jul 1930) 449–451. Док су српски посланици у Босанском сабору осуђивали Жерајићев атентат, а трговачка чаршија „ужурбано затварала магаче и повлачила се у куће”, омладина је у овом чину препознала примјер који треба слиједити; Ђорђе Микић, *Сарајевски атентат као јужнословенска буржоаска револуција*, Бањалука 2014, 105. Ратко Парезанин наводи како је Жерајић био морална снага нараштаја: „Карактер Жерајића био је чврст као камење његовог сурог завичаја, а уверења и идеје за њега су били вера и апостолат”; Ратко Парезанин, *Гаврило Принцип у Београду. Млада Босна и Први светски рат*, Београд 2014, 30–31, 77. Према истраживању Вука Јеловца, Принцип је средњошколској симпатији Јелени Милишић са дивљењем говорио о Жерајићевом подвигу: „Јелена, ја обожавам покојног Богдана Жерајића. Често одем у ноћи на његов гроб, љубим његову крстачу и земљу под којом почива. На његовом гробу често ме у мислима и зора затекне. Завидим оној груди земље која крије хероја као што је покојни Богдан Жерајић. Волео би, Јелена, да и ја postanем онакав херој, више него ли стотину живота”; *Политика*, бр. 11.009, 22. јануар 1939.

⁵ Dragoslav Ljubibratić, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, Sarajevo 1964, 100.

⁶ Свјетко Поповић, *Sarajevski Vidovdan 1914*, Beograd 1969, 19.

⁷ Milan Vukmanović, „Omladinski pokret u Bosni i Hercegovini i veleizdajnički procesi đacima 1915–1916. godine”, u: *Zbornik radova Veleizdajnički proces u Banjaluci*, Banjaluka 1987, 249.

⁸ *Hrvatski dnevnik*, br. 41, 20. februar 1912.

⁹ Архив Босне и Херцеговине, Сарајево [=АБиХ], ЗМФ, БХ, през. бр. 309, 19. фебруар 1912.

Кад смо почели да разбијамо Мађарску банку, вратила се полиција с два ескадрона мађарских хусара, али и овај пут нису могли ништа да учине, него су били протјерани, јер су се нама придружили радници.”¹⁰

Демонстрације су настављене и сутрадан пред зградом Земалске владе, а ђачку поворку предводили су Милош Пјанић, Драгослав Љубибратић, Владета Билбија и Гаврило Принцип.¹¹ Упркос полицијској блокади главних градских улица, ђаци су се успјевали пробити кроз њих „лупајући стране натписе и прозоре на туђинским установама”, док су „немилосрдно ударани сабљама и кундацима разјарене полиције и солдатеске”.¹² „На демонстранте је јуришала полицијска коњица са голим сабљама”, наводи Боривоје Јевтић, додајући: „Али, како би дочекана кишом камења са свих страна, морала је да употреби ватрено оружје и позове и војску у помоћ. Огорчени демонстранти, разбијени и премлаћени у центру вароши, повукли су се у оближње, слабо осветљене уличице које су се оштро пеле према варошкој периферији. Ту су, из zgodних заседа, наставили борбу са полицијом.”¹³ Из новинских извјештаја сазнајемо како је војска опремљена бајонетима газила окупљени народ: „Само су још топови са сарајевских тврђава фалили. Ко је био у недјељу увечер у Сарајеву, мислио би Бог зна да се је нешто догодило, мислио би да смо устали да истјерамо Швабу из Босне.”¹⁴ Гаврило Принцип је према неким свједочанствима упадао у разреде међу ученике који нису хтјели учествовати у демонстрацијама и наговарао их да напусте предавања.¹⁵ У необјављеном дневнику Боривоје

¹⁰ Vojislav Bogičević, *Mlada Bosna – pisma i prilozi*, Sarajevo 1954, 123–125; V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, I, 341.

¹¹ Ivo Kranjčević, *Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu*, Sarajevo 1954, 33–42; D. Ljubibratić, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 100.

¹² „На самом углу код некадашње књижаре Башагића, нашао се ненадано на ђачким раменима Лука Јукић. Зажарен у лицу, разбарушене косе, одржао је ђацима говор, куражећи их да устрају, а док је полиција бесомучно јуришала, ђаци су својим прсима штитили Луку Јукића”; *Sokolski glasnik*, br. 39, 18. oktobar 1935.

¹³ Боривоје Јевтић, „Милан Ракић у души Младе Босне”, *Српски књижевни гласник* 54, бр. 6–7 (1938) 470–474.

¹⁴ Miroslav Karaulac, *Rani Andrić*, Beograd 1989, 39–40.

¹⁵ Владимир Гаџиновић пише како се Принцип на састанцима сарајевске омладине махом држао повучено, избјегавајући теоријске препирке, „али је увек тражио књиге и просто их је гутао”; Владимир Гаџиновић, „Сарајевски атентат”, *Градац*, год. 37, бр. 175–176–177 (Чачак 2010) 201–202. Након што је због учешћа у демонстрацијама добио искључење из свих босанскохерцеговачких школа, Принцип се скрасио у Хацићима код брата Јове. У јуну се опет појавио у Сарајеву ријешен да пређе у Србију; Б. Јевтић, *Милан Ракић у души Младе Босне*, 470–474. Владимир Дедијер наводи како је Принцип током истраге сарајевског атентата признао да је послје ђачких демонстрација у Сарајеву први пут дошао на идеју да треба убити неког хабзбуршког великодостојника; V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, I, 354. У биљешкама др Мартина Папенхајма, које је водио разговарајући

Јевтић се присјећа фебруарских демонстрација: „Принцип притрча рањеном Шахинагићу и уноси га с друговима Виктором Рубчићем и Мехмедом Звоном у прилазни ходник прве куће на улици, у мраку, снег пада, Принцип с друговима купи у џепове каменице с једне наслаге шодера. Принцип обори каменицом капу једном коњанику који гони омладинце, коњаник пуца у ваздух из револвера. Принцип и другови беже преко парка у горње брдовите улице дочекујући полицајце камењем.”¹⁶ Судска комисија је 19. фебруара око 11.00 часова саслушала повријеђеног Шахинагића, установивши да га је метак погодио у задњи дио лобање.¹⁷ Шахинагић је истога дана оперисан.¹⁸ Ноћ 18. на 19. фебруар протекла је мирно, а градом су крстариле пјешадијске и коњичке патроле. Ујутру су демонстранти одлучили да у болници обиђу рањеног друга, а придружили су им се ученици Велике Реалке, Техничке и Учитељске школе. Поворка је стигла пред зграду Земаљске владе гдје је посланик Ђуро Џамоња позвао демонстранте да се разиђу.¹⁹ Полицијски службеник Владислав Глик наводи како је на сарајевске улице фебруара 1912. године изашла омладина свих сарајевских школа без обзира на националну припадност: „Сарајево је било већ раније позорница мањих ђачких изгреда, али се фебруарска манифестација начелно разликовала од ранијих. Срби, Хрвати и Муслимани иступили су први пут заједнички. Број демонстраната био је исто тако необичан”.²⁰ Глик даље пише како је владало опште мишљење да су ђачки протести били чисто хрватска демонстрација, у којој су Срби и муслимани учествовали из другарске солидарности: „Разумљиво је,

с Принципом током 1916. године, кратко се спомињу и ђачке демонстрације у Сарајеву, иако се погрешно наводи да су се десиле 1911. године: „Био је у првом реду ученика. Професори се рђаво понашаху према њему. Читао многе анархистичке, социјалистичке, националистичке списе, белетристику и све. Сам књиге куповао; о овим стварима није говорио. Оца није забављао политичким стварима. Ретко је био са другим ученицима; увек сам. Био је увек миран, сентиментално дете. Увек озбиљан, с књигама, са сликама, итд. Ни као дете није био нарочито побожан. Означује годину 1911. као критичну”; *Принцип о себи* (са предговором и коментаром Р. П.), Загреб 1926, 11.

¹⁶ Вого Контчић, „Snijeg”, *Sarajevske sveske*, br. 43–44 (2014) 537–575.

¹⁷ Крвава Шахинагићева марамица дошла је у посјед средњошколца Вилка Шеферова, који ју је касније поклатио саборском посланику Ђури Џамоњи, а овај је показивао колегама у Сабору; Радован Субић, „Казивање Вилка Шеферова”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 41 (2020) 251–265.

¹⁸ *Hrvatski dnevnik*, br. 41, 20. фебруар 1912.

¹⁹ Окупљене је поздравео Васил Грђић, који је том приликом поручио: „Патње наше браће у Хрватској и Славонији, силе нас, да манифестацијом, кад не можемо чим другим, искажемо симпатије за браћу, која се угњетавају и прогањају насилним режимом”; исто, br. 41, 20. фебруар 1912.

²⁰ *Политика*, бр. 9.164, 17. новембар 1933.

дакле, да су учешће Срба оштро осудили најугледнији српски листови у Босни”. С обзиром на то да се власти нису најбоље снашле током другог дана демонстрација, донијета је одлука о смјени владиног комесара Бродника и именовања на његово мјесто барона Коласа.²¹ Милош Пјанић објашњава како је припремљена прва широка омладинска политичка акција: „Ми смо задовољни са резултатом јер је за нас који смо на толико и толико странака поцијепани, велики је успјех и хтјети нешто заједнички. Понављам задовољни, јер нас је демонстрација зближила, свезала, јер ми смо и поред свих страначких зађевица осјетили потребу слоге-уједињења, јаког и тијесног заједничког рада против трећег и четвртог који нам свима о глави раде. Ми смо задовољни, јер наша идеја јача, хвата чвршћег и стабилнијег корјена међу омладином, како с једне, тако и с друге стране.”²² Пјанић наводи како су демонстрације организоване у одбрану принципа народа, домовине и правде: „Осјећајући се истим народом са Србима и Хрватима из Хрватске, сматрајући њихову ствар својом, хтјели смо протестовати против некултурног поступања мађарске владе против Словена у Хрватској. Борили смо се и борићемо се за културу, народ и домовину.”²³

Хрватски дневник дао је оцјену првог дана ђачких протеста у Сарајеву: „Без икакве агитације и организоване приредбе, паде ријеч међу нашим грађанством, радништвом и ђаштвом, да треба и главни град Босне да једном достојном манифестацијом просвједује против насиљу, што га изводе Мађари на нашој браћи преко Саве”.²⁴ Лист је осудио излагања саборског посланика Шћепана Грђића и других у оцјенама да су „несавјесно натјерали младеж на оружје да онда ту демонстрацију израбе у своје политичке сврхе, напосе за тријализам и уједињење са Хрватском”. *Хрватски дневник* даље пише: „Док су одсудни догађаји у Хрватској бар

²¹ Исто.

²² V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 293–294. Утицај ђачких демонстрација на зближавање Срба и Хрвата описао је један од њених учесника Иво Крањчевић: „Ја лично, кад сам гледао искреност и одушевљење којим су Срби напредњаци учествовали у демонстрацијама, када сам их гледао на челу колоне манифестаната 19. 2. 1912. завјерио сам се у себи да ћу, док има иједног Србина који не разликује Хрватску од Србије, бити Хрват који неће разликовати Србију од Хрватске. Тада сам постао Југословен и остаћу то до краја живота”; I. Крањчевић, *Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu*, 42. Аугуст Тартаља, директор Учитељске школе, писао је крајем 1910. године Земаљској влади како располаже подацима да хрватски и српски ђаци по средњим школама имају организована друштва, која су формално литерарна, а суштински чисто политичка. Тартаља је сматрао како је солидарност постала јако оружје у рукама ђака. Био је мишљења да се тај опасни ђачки покрет мора сузбити драстичним средствима; АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 1.564/1914.

²³ V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 292.

²⁴ *Hrvatski dnevnik*, br. 40, 19. februar 1912.

за час одстранили разлику између Срба и Хрвата, српски заступници у босанском Сабору употребише и ову нашу народну несрећу, да из засједе навале на Хрвате и пруже помоћ Мађарима и њиховим овдашњим пандурима”.²⁵ Посланик Јозо Сунарић је пред Сабором прочитао заједничку изјаву саборских клубова Хрвата и муслимана, који обузети „једнодушним осјећајем огорчења над самовољним режимом, којим се у Краљевини Хрватској угњетавају сва уставна и опћа грађанска права, изражава своје саучешће и дубоке симпатије према својим друговима распуштеног Хрватског сабора и цјелокупног народа”. Српски посланици дали су изјаву којом је стављен нагласак на оштру осуду тријализма. У вези са фебруарским демонстрацијама у Сарајево је из Задра од „југословенске задарске напредне омладине” стигао телеграм којим је поздрављен заједнички иступ омладине: „Прави је пут којим ступате к уједињењу и слободи. С усхитом поздрављамо заједнички иступ. С надом гледамо у бољу будућност.”²⁶ У једном телеграму из Сења наводи се: „Бол Шахинагићеву ћемо повјерити роду, не би ли кроз облаке ропства синуло нам сунце хрватске слободе”.²⁷

Бачке демонстрације одржане су и у Мостару 24. фебруара, али их је растурила стража сигурности по наређењу котарског предстојника Дефтердаревића. Главна градска улица била је у вечерњим часовима испуњена омладином која је пјевала родољубиве пјесме. Чули су се поклице против Мађара, Цуваја и Хедерварија. Демонстрације су поновљене и дан касније, када су спаљене двије мађарске заставе. Омладина је у више колона прошла главним градским улицама.²⁸ У Травнику је поцијепана мађарска застава, а у демонстрацијама је учествовало око 100 ђака и радника.²⁹ Бачки протести одржани су 25. фебруара и у Бањој Луци због чега је морала интервенисати жандармерија.³⁰ Земаљска влада је одмах обавијестила надлежно министарство у Бечу о току демонстрација и о казнама предузетим према сарајевским гимназијалцима.³¹ Више од 200 средњошколаца кажњено је затвором или другим врстама школских казни, док је неколико ђака искључено из школе.³² Полиција је до краја године, а посебно након

²⁵ Isto, br. 43, 22. februar 1912.

²⁶ V. Bogičević, *Mlada Bosna*, 145.

²⁷ *Hrvatski dnevnik*, br. 47, 27. februar 1912.

²⁸ Isto.

²⁹ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 337/1912.

³⁰ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 356/1912.

³¹ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 424/1912; исто, през. бр. 552/1912; исто, през. бр. 791/1912; исто, през. бр. 501/1912; исто, през. бр. 513/1912.

³² С. Поповић, *Sarajevski Vidovdan 1914*, 20.

почетка Балканских ратова, наставила с хапшењима па се, како наводи Цветко Поповић, знатан број средњошколаца упознао с полицијским затвором: „Били смо се већ навикли на преметачине и хапшења као на свакодневне појаве. Уколико је расла наша борбеност, утолико су демонстрације биле све озбиљније.”³³

О ђачким демонстрацијама у Сарајеву опширно је извјештавала новосадска *Застава*, али их није подржала јер су биле предвођене хрватским саборским посланицима и ђацима. Студенти поријеклом из Босне и Херцеговине на школовању у Загребу упутили су предсједништву Сабора телеграм протестујући због насиља полиције и тражећи истрагу против криваца.³⁴ За овај лист, демонстрације из Сарајева нису биле никакво изненађење, њих је наиме, „створила босанска влада и кроз пуних толико година, непрестано их, на сваком кораку, подизала и помагала”. *Застава* оцјењује да је покрајинска управа водила антисрпску просвјетну политику, форсирајући прохрватске наставне садржаје и хрватски наставни кадар: „Наравно да су такви професори, задојени једном дивљом мржњом и против Срба и против Мађара, старали се и упињали непрестано, да својим духом задоје и ђаке своје и своју мржњу и у њих да преседе. Они су, и јавно и тајно, у свим школама, на свим мјестима прогонили и шиканирали Србе ђаке, намећали им име хрватско и латиницу, гонили их, обарали, истјеривали из школа. Они су, гдје год им се пружала згодна прилика, говорили о великој Хрватској, о тријализму, сањали о потпуном уништењу Срба.”³⁵ *Застава* је демантовала информације да су Срби и муслимани масовно учествовали у протестима изражавајући сумње у српско-хрватско народно јединство: „Ове демонстрације отвориле су очи Босанцима, да је народно јединство мјехур од сапунице, да је то недоношче, које нема услова за живот, да је то најобичнија утопија, која води српски народ у пропаст. Боже, дај да ова чињеница освијести и Србијанце, који се одушевљавају за ту погану мисао. Ништа не би желио него да могу и они чути како тај народ, који је с нама једно, пјева сокацима: Није Босна мађарска, већ је Босна хрватска.”³⁶ Загребачки *Србобран* је демонстрације описао као израз народног одушка и огорчења на догађаје у Хрватској. Лист се залагао за увођење грађанских слобода, укидање кметства и сузбијање мађаризације и германизације. Критикована је српска штампа из Босне и Херцеговине, посебно *Српска ријеч*, због схватања „да је српство слобода

³³ *Политика*, бр. 7.157, 31. март 1928.

³⁴ *Застава*, бр. 29, 9/22. фебруар 1912.

³⁵ Исто, бр. 32, 13/26. фебруар 1912.

³⁶ Исто, бр. 34, 15/28. фебруар 1912.

и демократија, а хрватство клерикализам и нагодба”.³⁷ Лист *Браник* је догађаје из Сарајева оцијенио као афирмацију идеје народног јединства Срба и Хрвата, оштро нападајући оне који су критиковали ту идеју: „Ми такве Србе, који поричу народно јединство са Хрватима, морамо сматрати само као непријатеље укупнога нам народа. Они Срби који неће народно јединство, хоће раздор међу Србима и Хрватима, хоће ону перманентну несрећу међу Србима и Хрватима, која се баш за последњих педесет година разним упливима понављала.”³⁸ Мостарски *Народ* позвао је Србе на опрез и будност, осуђујући како репресивне мјере полиције, тако и јавне манифестације у корист тријализма и велике Хрватске. Лист је у демонстрацијама препознао намјеру да се Срби доведу у сукоб с Мађарима, док је Хрвате именовоао стубовима хабзбуршке управе. Осуђена је намјера појединих хрватских политичких првака да присвоје водећу улогу међу Југословенима.³⁹

Поводом догађаја у Сарајеву од 18. фебруара 1912. године ученице Женског лицеја у Загребу 22. фебруара одбиле су да иду у Хрватско казалиште због жалости за тешко рањеним Шахинагићем. Омладина је 24. фебруара поново изашла на загребачке улице и камењем засула полицију.⁴⁰ Након што је на захтјев власти један загребачки учитељ написао брошуру *Бачки штрајк*, у којој је оптужио омладину да више времена троши на политику, умјесто на учење, загребачка омладина је одговорила књижицом *Бачки покрет*, чији су највећи дио написали Аугуст Цесарец и Лука Јукић. Као главни поводи за ђачке протесте, именовани су политичка ситуација у Хрватској и репресија према омладини.⁴¹ Половином априла мјесеца више десетина загребачких студената, према неким изворима њих чак 150,⁴² под вођством Јанка Баричевића, посјетило је Београд. Баричевић је по доласку у Београд пољубио српску заставу, а потом је омладинска поворка дошла пред двор гдје је клицала Петру Карађорђевићу: „Живио југословенски краљ!” Тадашњи загребачки студент Тин Ујевић усхићено се захвалио на подршци из Србије: „Нама у Хрватској не треба већег и племенитијег охрабрења него што је факат, да сте и ви и ваша војска уз нас”. Ујевићев говор испраћен је бурним аплаузом.⁴³ Професор Јован

³⁷ *Србобран*, бр. 26, 7/20. фебруар 1912; Мара Шовљаков, *Српска Војводина и Босна и Херцеговина (1896–1914)*, Бањалука 2020, 179.

³⁸ *Браник*, бр. 43, 29. фебруар / 13. март 1912.

³⁹ *Народ*, бр. 166, 8. фебруар 1912.

⁴⁰ *Hrvatski dnevnik*, бр. 47, 27. фебруар 1912.

⁴¹ Milan Durman, „Ђачки штрајк 1912”, *Književnik (Zagreb, februar 1939)* 75–76. V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, I, 338–339.

⁴² Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, 2, Београд 1989, 543.

⁴³ *Пијемонт*, бр. 65, 5. март 1912.

Скерлић одржао је предавање гостима из Загреба на Универзитету.⁴⁴ Осим Београда, студенти су посетили Крагујевац и Смедерево.⁴⁵ У Србији су боравили укупно шест дана.⁴⁶ У име *Српско-хрватске напредне омладине* Београд је посетио Милош Пјанић.⁴⁷

Епилог фебруарских ђачких демонстрација у Сарајеву био је судски процес Пјанић–Љубибратић, прецизније суђење члановима *Српско-хрватске напредне омладине*. Енергија и ширина ђачких демонстрација у Сарајеву и другим градовима покрајина изненадиле су власти, које још нису сасвим схватале ширину омладинског покрета у Босни и Херцеговини.⁴⁸ Установљено је да је 1911. године основана тајна ђачка организација која се у раду руководила *Првом редакцијом општег програма Омладинског клуба Народно уједињење*,⁴⁹ а чији је председник био Иво Андрић.⁵⁰ Андрић је, према неким мишљењима,

⁴⁴ Mislav Gabelica, „Izlet zagrebačkih studenata u Srbiju u travnju 1912. godine”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 56 (Zadar 2014) 249.

⁴⁵ Оскар Тартаља, један од организатора студентског излета, истицао је како умјесто старије генерације политичких правака омладина треба преузети вођство у покрету националног ослобођења и уједињења: „Морамо престати да патриотским парадама постизавамо успјехе и освајамо људе. Од патриотизма треба прећи на национализам, од ситног рада на револуционисање духова, да сузбијемо и утучемо лажне Хрвате и Србе, штреберство и сервилност”; J. Horvat, *Pobuna omladine 1911–1914*, 122, 126. Коментаришући одлазак хрватских студената из Београда, лист *Пијемонт* пише: „Њихово одушевљење за националну слободу лагано ће освајати оне у чијој средини они живе. Историјом је доказано да никакав притисак, никакав комесаријат није био у стању угушити оживелу мисао народног ослобођења и уједињења”; *Пијемонт*, бр. 101, 12. април 1912; исто, бр. 102, 13. април 1912.

⁴⁶ M. Gabelica, *Izlet zagrebačkih studenata u Srbiju u travnju 1912. godine*, 235–260.

⁴⁷ Пјанић је 13. маја 1912. године о утисцима писао Џемилу Дрљевићу у Сењ: „Идеја ће све побједити. У нама тече крв која тежи за слободом и коју ништа не може спријечити. Ми ћемо гинути за идеју и народ. Све за народ, ништа за себе.” V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 142.

⁴⁸ Дисциплинским правилима из 1908. године ђацима је било забрањено оснивање и учествовање у раду ђачких друштава с политичком позадином; M. Vukmanović, *Omladinski pokret u Bosni i Hercegovini i veleizdajnički proces đacima 1915–1916. godine*, 246–247.

⁴⁹ Аутор списа био је, према неким ауторима, Димитрије Митриновић. Манифест је од прољећа 1912. године тајно растуран по средњим школама и прихватили су га многи ђачки кружоци. Клуб је био на позицији да Срби и Хрвати чине један двоимени народ. Залагао се за сузбијање свега ационалног кроз антиклерикализам, радикалну борбу против деструктивних туђинских утицаја, сузбијање сервилности, штреберства и подизање националног поноса; V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 296–299; V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, I, 276–278. Постоје и другачија тумачења, које приписују револуционарној организацији Милана Прибићевића; M. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, 544.

⁵⁰ Присјећајући се времена ђачких демонстрација у Сарајеву, Андрић наводи: „Још као ђак у Сарајеву, пре Балканских ратова, сам био оснивач и председник тајне омладинске организације која је била у вези са сличним студентским организацијама у Београду и радила на томе да међу српском и хрватском омладином прошири и учврсти идеју

први дао подстицај за зближавање српске и хрватске омладине.⁵¹ Међу средњошколцима је уживао књижевну репутацију, углед и повјерење.⁵² Њега је на том мјесту замијенио Боривоје Јевтић.⁵³ Програм је послужио као основа за рад омладинских друштава и кружока у Сарајеву, Бањој Луци, Мостару, Требињу и Тузли, а из Београда га је маја 1912. године донио Милош Пјанић. Осим поменутих Андрића и Пјанића, први чланови напредњачке организације били су: Боривоје Јевтић, Драгутин Мрас, Гаврило Принцип, Јосип Врињанин, Владета Билбија, Лазар Ђукић, Трифко Грабеж, Ивица Милаковић, Ибро Фазлиновић, Садија Никшић, Иво Крањчевић, Хамдија Никшић и Вид Ђурђевић.⁵⁴ Уз Гимназију, напредњаци су јако упориште стекли и у Учитељској школи. Занимљиво је да је иступање Срба из српских ђачких удружења и прилажење напредњачком покрету, састављеном од ђака различитих конфесија, сматрано неком врстом националне издаје, посебно међу српском радикалном омладином и грађанством.⁵⁵ „Тај нови покрет, који би требао да поздравља одушевленим сваки честити националиста, настоје наши Срби да угуше, (...). Дакле дошли смо дотле, да нам, не

ослобођења и уједињења са Србијом. У процесу који су власти водиле против неких чланова те организације (Пјанић–Љубибратић) ја сам компромитован и зван у неколико наврата на полицију и суд”; *Borba*, br. 273, 28. septembar 1992.

⁵¹ Андрић је о почецима *Српско-хрватске напредне омладине* забиљежио сљедеће: „Ја сам за слогу и братство био целог свог дугог века. Ја сам био за југословенство још онда кад је Аустро-Угарску требало отерати с нашег огњишта. Ми, сарајевски гимназијалци, били смо против хегемонизма било које вере и било којег народа. Не бих волео да личи на хвалу кад кажем да сам био председник напредњачке српскохрватске омладине у Сарајеву. Ми нисмо били унитаристи, како би то неком могло да изгледа; пре би се могло рећи да смо били панслависти и интернационалисти”; Slobodan Šoja, „Bila jednom jedna omladina: Mlada Bosna između mučeništva et nerazumijevanja”, *Политема* 7 (Бања Лука 2014) 107–125.

⁵² Андрићева мајка Катарина ће годинама касније, сјећајући се његових средњошколских дана, изјавити: „Нема га данима кући. Мало дође, мало оде. Зграби комад љеба па излети. Ништа не говори. А тек сам касније и то од других дознала да је Иво био коловођа свему томе”; М. Karaulac, *Rani Andrić*, 41.

⁵³ Цвјетко Поповић се присјећа атмосфере која је владала у сарајевским средњим школама: „У Сарајеву сам нашао у свим средњим школама по неколико тајних удружења. Срби су се у главном делили у два табора. Једни су били радикали, они су мрзили Хрвате и сматрали их нашим највећим непријатељем. Већина нас је припадала другом табору Срба, били смо према Хрватима више умерени. Исповедали смо слогу између Срба и Хрвата. И Хрвати су имали своје радикале, то су били франковци. За њих су Срби постојали само у Србији и Црној Гори. Муслимани су били подијељени у троје. Једни су се сматрали Србима једни Хрватима, а добар дио је био само муслиман. За мене сасвим нова нација за коју сам сазнао тек у Сарајеву били су Србо-Хрвати”; *Политика*, бр. 7.157, 31. март 1928.

⁵⁴ Драгослав Љубибратић, *Гаврило Принцип*, Београд 1959, 132–133.

⁵⁵ Ђ. Микић, *Сарајевски атентат као јужнословенска буржоаска револуција*, 112; V. Vogićević, *Mlada Bosna*, 131.

само школске власти, него и наши старији, пријече слободно развијање”, писао је Драгослав Љубибратић.⁵⁶ Цвјетко Поповић наводи како су тзв. напредњаци југословенство изграђивали као „свјесну и добровољну интеграцију Срба, Хрвата и Словенаца у вишу националну заједницу, али уз признавање и уважавање сваке националности посебно”.⁵⁷ Прва хапшења ђака почела су крајем 1912. године. Након претреса куће Милоша Пјанића пронађен је програм „Народно уједињење” и билежница са именима чланова напредњачке групе. Пјанић и Љубибратић су 27. новембра искључени из свих средњих школа у покрајинама, а убрзо потом и ухапшени.⁵⁸ Полиција је 25. децембра 1912. године посјетила стан Цветка Поповића у Приједору и том приликом пронашла и заплијенила програм клуба „Народно уједињење”. Поповић је ухапшен 8. јануара 1913. године и одведен у Сарајево.⁵⁹ Пред истражиоцима су се нашли Владета Билбија, Драгутин Блажевић, Ђулага Буковац, Боривоје Ћосић, Џемал Дрљевић, Ибрахим Фазлиновић, Боривоје Јевтић, Драгослав Љубибратић, Душан Марјанац, Душан Милошевић, Каменко Милошевић, Предраг Митриновић, Драгутин Мраз, Борис Оклобција, Ристо Перушић, Богдан Принцип, Гаврило Принцип, Милош Пјанић, Владислав Сушић и Бранко Враћешевић.⁶⁰

⁵⁶ Д. Љубибратић, *Гаврило Принцип*, 133.

⁵⁷ О расуђивању и политичким ставовима омладине пред судом је свједочио и Васа Чубриловић: „Подизати народ у сваком правцу, дакле културно, економски и политички. Срби и Хрвати националисти нису припадали ни једној од садашњих политичких група, него би они имали сачињавати један засебни културни покрет који је сасвим одвојен од старијих генерација. Тај покрет имао је улијевати у народ самопоуздање, да се народ не боји ничега него да је увијек спреман на све згоде и незгоде у будућности.” Као Србо-Хрвати пред судијама су се 1914. године изјашњавали Васо Чубриловић, Лазар Ђукић, Цвјетко Поповић, Бранко Загорац, Гаврило Принцип и други Младобосанци; Рего Шлијерчевић, „Jugoslovenstvo sarajevskih atentatora”, *Nova Evropa*, br. 16 (1. jun 1925) 489–502. Једну од манифестација јединства српске и хрватске омладине представљала су заједничка обиљежавања дана погибије Зрињског и Франкопана у православним и католичким богомољама; Vojislav Bogićević, *Mlada Bosna – pisma i saopštenja*, Sarajevo 1965, 53.

⁵⁸ Ђ. Микић, *Сарајевски атентат као јужнословенска буржоаска револуција*, 120–121; Д. Љубибратић, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 106. Из извјештаја Велике гимназије у Сарајеву сазнајемо да је Милош Пјанић у школској 1911/12. години имао лоше владање и велики број неоправданих изостанака (35). С обзиром на то да је међу сарајевском омладином ширио иностране политичке листове „са превратним и велеиздајничким тенденцијама”, Пјанићу је забрањено даље школовање у средњим школама Босне и Херцеговине; АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, бр. 7. Велика гимназија у Сарајеву, бр. 984, 27. новембар 1912.

⁵⁹ С. Поповић, *Sarajevski Vidovdan 1914*, 24–25; *Политика*, бр. 7.157, 31. март 1928.

⁶⁰ М. Vukmanović, *Omladinski pokret u Bosni i Hercegovini i veleizdajnički procesi đacima 1915–1916. godine*, 251–252.

Државно одвјетништво у Сарајеву подигло је оптужницу 13. децембра 1912. године. Окружни суд у Сарајеву, који је водио процес, окарактерисао је за циљ друштва културно, политичко и државно уједињење Хрвата, Срба и Словенаца. Милошу Пјанићу и Драгославу Љубибратићу на терет је стављено растурање забрањених омладинских листова (*Препород*), ометање јавног реда и изазивање мржње против Аустроугарске. Пјанић је сумњичен због путовања у Србију и чињенице да је у прољеће 1912. године присуствовао конгресу југословенских ђака у Београду. Приликом претреса, код Пјанића је пронађена тзв. *Цепна књига о аустроугарској војсци са посветом „Народне одбране“*.⁶¹ Пјанићев бранилац био је адвокат Данило Димовић,⁶² који је касније током рата бранио многе младобосанце пред аустроугарским судовима.⁶³ Пјанић је пред суд изведен као водећа личност *Српско-хрватске напредне омладине*, а Љубибратић због „превратничког дјеловања“, посебно на подручју Херцеговине. Љубибратићу је на терет стављано да је обилазећи Херцеговину наговарао сељаке да у случају рата прихватају и помажу чете које би из Србије слала организација Црна рука.⁶⁴ *Српско-хрватска напредна омладина* оптужена је као тајна револуционарна организација опасна по државне интересе и јавни поредак.⁶⁵ Организација је, према извјештају аустроугарских власти, своје политичке и превратничке идеје ширила захваљујући разгранатој мрежи омладинских листова.⁶⁶ Саслушано је више десетина ђака, а међу њима 1. фебруара 1913. године и Гаврило Принцип.⁶⁷ Исљеђивање

⁶¹ АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, бр. 23. Оптужница Државног одвјетништва у Сарајеву од 13. децембра 1912.

⁶² АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, бр. 43. Пуномоћ Милоша Пјанића за адвоката Данила Димовића од 12. децембра 1912.

⁶³ *Правда*, бр. 11.569–11.572, 6–9. јануар 1937.

⁶⁴ D. Ljubibratić, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 107.

⁶⁵ С. Поповић, *Sarajevski Vidovdan* 1914, 25.

⁶⁶ Наводе се сљедећи листови: *Српска омладина*, *Вихор*, *Уједињење*, *Нови Србин*, *Глас југа*, *Препород* и *Вал*; „Улога тузланске Гимназије у припремању сарајевског атентата“, *Nova Evropa*, бр. 6–7 (26. јун 1939) 203–216.

⁶⁷ За разлику од осталих, аутор овог текста није пронашао забиљешке са саслушања Гаврила Принципа. У архивском фонду сачуван је тек позив Окружног суда у Сарајеву од 14. јануара 1913. године да се Принцип саслуша по сљедећим основама: У каквом је односу био са Милошем Пјанићем; Да ли је био упознат са постојањем тајног ђачког друштва које је за циљ имало нарушавање територијалног интегритета Аустроугарске и истргнуће Босне и Херцеговине из њеног састава; Да ли му је ништа познато о путовању Милоша Пјанића и других осумњичених у Србију и њиховим контактима у Београду; Да ли је знао за постојање ђачког друштва Српско-хрватска напредна омладина и да ли је био његов члан; Да ли је био упознат са садржајем брошура *Смрт једног хероја* и *Хрватска у борби за слободу*; Да ли му је било познато који ђаци су током распуста путовали по Босни и Херцеговини и одржавали јавна предавања; АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, бр. 120. Окружни суд у

Милоша Пјанића је било, очекивано, најдетаљније, а истражиоце су посебно занимала његова путовања у Србију и контакти с тамошњим средњошколцима. Пјанић је тврдио да у Београду није одржавао везу са члановима „Народне одбране”. Није се упуштао у политичке дискусије нити је постао чланом било какве политичке организације. Признао је да је од прољећа 1912. године у Сарајеву дјеловала *Српско-хрватска напредна организација* и да је уз дозволу школских власти крајем школске 1911/12. године у сарајевској Гимназији основан литерарни клуб под предсједништвом Иве Андрића. Чланови управе били су, осим њега, Лазар Ђукић, Хамдија и Сабахудин Никшић. Чланови организације плаћали су мјесечну чланарину од 20 хелера коју су користили за проширење ћачке библиотеке. Сврха друштва, које Пјанић назива „литерарним”, била је по његовом мишљењу културно и економско зближавање Срба и Хрвата. Пјанић је признао да је са Драгославом Љубибратићем путовао по Херцеговини, наводећи да је сврха путовања била тек туристичка и да са сељацима није било говора о могућем рату Србије и Аустроугарске.⁶⁸ Драгослав Љубибратић, родом из Љубова код Требиња, признао је да се као добровољац јавио у српску војску током Балканских ратова, али није био члан „Народне одбране”. Појаснио је да сврха путовања по Херцеговини није била политичка агитација, већ су са тежацима разговарали само о питањима од њиховог интереса или о раду Босанског Сабора. Љубибратић је потврдио да је учествовао у ћачким демонстрацијама у Сарајеву 1912. године, те је потом из страха да не би био искључен из гимназије, напустио Босну и Херцеговину и наставио школовање у Београду. Није му било познато да је Милош Пјанић током боравка у Београду био у контакту с „Народном одбраном” и да ли је од те организације добијао неке књиге или пропагандни материјал. Љубибратић је навео како је знао за постојање ћачког друштва у Сарајеву које се није бавило политичким, већ искључиво књижевним питањима.⁶⁹

Сарајеву, бр. 383, 14. јануар 1913. Владимир Дедијер је имао увид у поменути Принципов исказ у вријеме док је истраживао грађу за потребе монографије *Сарајево 1914*. Принцип није знао за постојање било какве омладинске тајне организације са велеиздајничким идејама, нити су му били познати разлози због којих су оптужени Пјанић и Љубибратић путовали по Херцеговини. Таци с којима се дружио у Београду нису имали никакве везе са „Народном одбраном”. Принцип није знао да ли је неко од њака по покрајинама растурао брошуре *Смрт једног хероја*, *Цепна књига о аустроугарској војсци* или *Хрватска у борби за слободу*; V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, I, 356–358.

⁶⁸ АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, днев. бр. 9. Саслушање Милоша Пјанића из Грмљана код Љубиња.

⁶⁹ АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, днев. бр. 104. Саслушање Драгослава Љубибратића из Љубова код Требиња.

Цвјетко Поповић се пред истражиоцима бранио да му није било познато да у босанско-херцеговачким средњим школама постоје било каква тајна политичка друштва. Из штампе је сазнао за дјеловање „Народне одбране” у Србији, али није знао да ли та организација има чланова у Босни и Херцеговини. Поповић је потврдио да је програм Омладинског клуба „Народно уједињење” добио од Боривоја Ћосића. Признао је да је читао и потом сакрио брошуру *Смрт једног хероја*. Није сматрао да је садржај поменутог списка био противзаконит.⁷⁰ Каменко Милошевић, родом из Невесиња, тврдио је да се са Пјанићем и другим оптуженима није дружио због разлике у годинама, нити је био упознат са садржајем брошуре *Хрватска у борби за слободу*.⁷¹ За постојање *Српско-хрватске напредне омладине* сазнао је од брата Душана који је био њен члан.⁷² Владета Билбија је такође негирао блиско познанство с Милошем Пјанићем, али је признао да је знао за постојање тзв. напредњака у Сарајеву, за чији је циљ дјеловања навео „уједињење Срба и Хрвата”. Иако је био члан друштва и плаћао мјесечну чланарину, Билбија наводи да састанцима углавном није присуствовао. Брошуру *Хрватска у борби за слободу* није читао, премда је знао да постоји.⁷³ Драгутин Мраз је током истраге признао како је *Цепну књигу о аустроугарској војсци* добио од Милоша Пјанића, али је није показивао никоме, осим брату Теофилу.⁷⁴ Садулах Никшић је признао да је био члан *Српско-хрватске напредне организације*, која је имала чисто литерарни карактер и није јој циљ био револуционарно уједињење Јужних Словена у једну републику. Са Пјанићем се није много дружио нити су му били познати његови контакти у Србији.⁷⁵ Хамдија Никшић

⁷⁰ АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, днев. бр. 56. Саслушање Цвјетка Поповића из Прњавора.

⁷¹ Ради се о брошури у којој су сабрана размишљања Тина Ујевића и Креше Ковачића, а која се појавила уочи посјете хрватских студената Београду 1912. године. Истиче се како се идеал слободе и уједињења не може постићи унутар граница Аустроугарске, те да ће Хрватска постати слободна тек када о њеној судбини буде одлучивао „хрватско-српски” народ, а не туђа династија. Ујевић и Ковачић су се залагали за револуционарно уједињење Јужних Словена; Mirjana Gross, „Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskoga rata”, *Historijski zbornik* 21–22 (1968–69) 121.

⁷² АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, днев. бр. 52. Саслушање Каменка Милошевића из Невесиња.

⁷³ АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, днев. бр. 36. Саслушање Владете Билбије из Црног луга код Ливна.

⁷⁴ АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, без броја. Записник са саслушања Драгутина Мраса од 26. октобра 1912. Занимљиво да је Мраз тачно мјесец дана касније добио дописницу коју су Симо Миљуш и Гаврило Принцип послали из Прокупља, гдје су се јавили у добровољце; АБиХ, ЗВ, през. бр. 4.680/1912; V. Vogičević, *Mlada Bosna*, 138.

⁷⁵ АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, днев. бр. 10. Саслушање Садулаха Никшића из Травника.

је такође демантовао да је међу ђацима постојало било какво политичко удруживање. Програм „Народно уједињење” узео је из куће Ибрахима Фазлиновића, који је становао са Садулахом Никшићем, али га је убрзо потом спалио.⁷⁶ Истражиоци су саслушали и седамнаестогодишњег Лазара Ђукића, родом из Кључа, за кога у том тренутку нису знали да је био један од најважнијих организатора младобосанских ћелија у Босни и Херцеговини.⁷⁷ Ђукић је признао да је познавао оптужене, али се правдао како није имао сазнања о постојању ђачких револуционарних кружока који су имали за циљ да дијелове Аустроугарске отргну и припоје Краљевини Србији.⁷⁸ Истрага је вођена и против Боривоја Јевтића из Сарајева, сарадника листа *Српска омладина*.⁷⁹ Јевтић је био члан *Српско-хрватске напредне омладине*, али је навео да се на њиховим састанцима никада нису водиле политичке дискусије. Није му било познато да је Милош Пјанић из Београда у Сарајево донио било какве револуционарне списе. Иако је признао да познаје Пјанића и Љубибратића, није знао за сврху њиховог путовања по Херцеговини.⁸⁰ Властима је у руке дошао спис *Омладинске идеје*, чији је садржај пажљиво проучен и често цитиран.⁸¹

⁷⁶ АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, днев. бр. 11. Саслушање Хамдије Никшића из Сарајева.

⁷⁷ Боривоје Милошевић, *Тајна ђачка друштва у бањолучкој Реалки 1905–1918*, Бања Лука 2022, 69–71.

⁷⁸ АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, днев. бр. 18. Саслушање Лазара Ђукића из Кључа. Ђукић је ислијеђиван и током истраге атентата у Сарајеву. Навео је како је *Српско-хрватска националистичка омладина* била литерарно ђачко друштво и није се бавило политиком. На питање истражиоца шта је то национализам, Ђукић је одговорио: „Јединство Хрвата и Срба”. Наводно није знао колико је чланова бројало друштво. Ђукић је пред истражним судијом изјавио да је подстицај за оснивање друштва дошао од словеначког гимназијалца Ивана Ендлихера (1891–1915), поборника идеје јединства Срба, Хрвата и Словенаца и спретног организатора ђачких друштава, који је повремено путовао и по Босни и Херцеговини; Р. Slijepčević, *Jugoslovenstvo sarajevskih atentatora*, 497; *Sarajevski atentat. Stenogram glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova*, (priredio: V. Bogičević), Banja Luka 2015², 225–226; V. Bogičević, *Mlada Bosna*, 158–159.

⁷⁹ Први број часописа, у чијем је покретању важну улогу имао Владимир Гађиновић, објављен је 1. септембра 1912. године. Власник је био Смаилага Ђемаловић, а уредник Ђорђе Пејановић. Боривоје Јевтић је у првом броју објавио чланак *Рад средњошколаца на просвећивању*. Часопис је престао да излази половином 1913. године; *Српска омладина*, бр. 1, 1. септембар 1912; Владимир Гађиновић, *Огледи и писма*, Сарајево 1956, 90.

⁸⁰ АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други, днев. бр. 84. Саслушање Боривоја Јевтића из Сарајева.

⁸¹ Истражиоци су у чланку подвукли следеће реченице: „Мисао јединства, то је наша мисао; дело уједињења, то има да буде наше дело (...). Наш идеал не може да буде ни уједињење свих Срба и Хрвата у Монархији Хабзбурга, дакле тријализам (...). Спремни на вечиту жртву, доказаћемо да заслужујемо победу, јер се способност народа за живот мери приправношћу његових синова за смрт. Устајући за Југославију, морамо да се дигнемо

Суђење је одржано 22/23. априла 1913. године.⁸² Милош Пјанић је осуђен на три мјесеца затвора због ширења забрањене штампе. Пјанић и Љубибратић ослобођени су оптужбе за противзакониту пропаганду у народу. По завршетку процеса владин комесар за Сарајево Карол Колас указао је на забрињавајуће јачање омладинског покрета у покрајинама. Колас је од власти добио тек усмени укор „да се боји чак и деце”, послје чега је изгубио веће интересовање за даље бављење омладинским покретом.⁸³ Недуго по окончању ђачких протеста, сложене политичке околности на југоистоку монархије довеле су до јачања позиције генерала Оскара Поћорек. У личности земаљског поглавара била је обједињена војна и цивилна власт у покрајинама. Земаљски поглавар је уједно командовао аустроугарским трупама у Босни и Херцеговини и Далмацији.⁸⁴ Поћорек је морао посветити посебну пажњу средњим школама, у којима је по његовом мишљењу, дисциплина знатно попустила. Сматрао је да су средње школе постале поље немира првог реда. Поћорек је оцијенио да су неопажено од државних органа српски наставници у православним конвиктима развили живу агитацију и нису се устручавали да отворено иступају против Аустроугарске и свим средствима увлаче омладину у своје редове.⁸⁵ Земаљски поглавар је крајем 1912. године извјестио министра Билинског о потреби максималне „будности” због „незгодних појава у редовима ђачке омладине”.⁸⁶

Забринуте због посјете загребачких студената Београду и могућих политичких посљедица, власти у Босни и Херцеговини настојале су онемогућити посјету студената Босне и Херцеговине српској пријестоници. На инсистирање званичног Беча, власти у Хрватској забраниле су упис у средње школе у Хрватској и Славонији оним

против Аустрије (...). Зато је задатак свих нас и вас ширење вере у снагу народа и наде у сутрашњи тријумф правде (...). То хоће млађи нараштај, да продрма савестима, да их освети да им покаже шта је срамота (Аустрија) и шта је идеал (Југославија). Домовина и Аустрија, то су две противности као што су неспојиво опречне две ствари: Аустрија и морал, Аустрија и душа, Аустрија и будућност”; АБиХ, IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други. Из чланка *Омладинске идеје*, без датума.

⁸² D. Ljubibratić, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 107.

⁸³ M. Vukmanović, *Omladinski pokret u Bosni i Hercegovini i veleizdajnički procesi đacima 1915–1916. godine*, 264–265; *Политика*, бр. 9.163, 16. новембар 1933.

⁸⁴ Hamdija Kapidžić, *Previranja u austroугарској politici u Bosni i Hercegovini 1912. godine, Bosna i Hercegovina pod austroугарском upravom* : (članci i rasprave), Сарајево 1968, 109.

⁸⁵ Dževad Juzbašić i Zijad Šehić, *Lične zabilješke generala Oskara Potioreka o unutrašnjopolitičkoј situaciji u Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, Сарајево 2015, 42 (Града, књига XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1).

⁸⁶ H. Kapidžić, *Previranja u austroугарској politici u Bosni i Hercegovini 1912. godine*, 132–133.

ученицима који су искључени из наставних завода у Босни и Херцеговини због учешћа у ђачким протестима.⁸⁷ Земаљска влада је крајем маја упутила наређење нижим органима власти да ђацима и студентима који су планирали посјету Србији ускрате пасоше за иностранство.⁸⁸ Лист *Пијемонт* позвао је омладину из Босне и Херцеговине да буде много енергичнија и смјелија у борби за слободу свог народа те да се не заноси опортунизмом политичара и страначких лидера. Богдан Жерајић и Лука Јукић истицани су као примјери које омладина треба да слиједи.⁸⁹ Наиме, након што је Жерајић покушао атентат на земаљског поглавара генерала Маријана Варешанина 15. јуна 1910, Јукић је у Загребу 8. јуна 1912. године пуцао на комесара Славка Цуваја, усмртивши при томе банског савјетника Иву Хервојића.⁹⁰ Суђење Јукићу изазвало је велику пажњу јавности, а сам Јукић убрзо је израстао у један од симбола борбе за национално ослобођење. Јукић је најприје осуђен на смрт, да би му казна била преиначена у доживотни затвор који је издржавао у Лепоглави до краја Првог свјетског рата.⁹¹ Као и у случају процеса Пјанић–Љубибратић, главни оптужујући материјал на суђењу Јукићу био је статут омладинског клуба „Народно уједињење”.⁹² Лист *Пијемонт* поводом суђења Јукићу наводи како он није жалио властити живот и „зато га ми данас, кад седи

⁸⁷ АБиХ, ЗВ, през. бр. 2.316/1912.

⁸⁸ АБиХ, ЗВ, през. бр. 3.594/1912. Упркос тим потезима власти, једна група тузланских гимназијалаца посјетила је 1912. године Србију. Ђаци су у Малом Зворнику набавили оружје из којег су кришом пуцали на босанску страну. Са собом су, приликом повратка, понијели неколико груменова „слободне српске земље”. Детаљније код: Ведрана Адамовић, *Браћа Стојановић и тузлански ђачки процес 1915. године*, Приједор 2020. Исте године је група од двадесетак средњошколаца, предвођена Смаилом Ђемаловићем, посјетила Београд и Ниш; *Српска омладина*, бр. 1, 1. септембар 1912.

⁸⁹ *Пијемонт*, бр. 177, 29. јун 1912. Колико су Жерајићев и Јукићев атентат инспирисали омладину свједоче ријечи из заплијењеног списка тузланског гимназијалца Тодора Илића, које је написао непосредно по сазнању за сарајевски атентат: „У крви је живот расе, у крви је Бог нације, смрт је претходила Васкрсу, атентат је Васкрс нације (...). О ви свијетли, велики синови, пророци Југославије”; Ђуро Шурмин, „Документ за Видовдан 1914”, *Летопис Матице српске*, бр. 319, св. 2 (1929) 210–225. „Данас је Јукић починио атентат на Цуваја. Како је лепо да се затежу тајни конци дела и буне. Како радосно слутим дане великих дела”, забиљежио је Иво Андрић у дневник 8. јуна 1912. године; V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 135; *Политика*, бр. 8.032, 16. септембар 1930. Управитељ редарственог повјереништва за Загреб обавјестио је владиног повјереника за Сарајево да је након Јукићевог атентата истрагом утврђено како у Хрватској, Славонији, Далмацији, Босни и Херцеговини међу ђацима дјелује тајни покрет који за циљ има уједињење свих словенских земаља у једну југословенску републику уређену на демократским темељима; V. Bogićević, *Mlada Bosna*, 311–312.

⁹⁰ *Jutarnji list*, бр. 84, 9. липанј 1912.

⁹¹ J. Horvat, *Pobuna omladine 1911–1914*, 166–173.

⁹² В. Крстић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији (1848–1914)*, 548.

на оптуженичкој клупи искрено и од свег срца поздрављамо; јер нам је он далеко симпатичнији од оне омладине која свој кукавичлук и штреберство заклања за старачка мудровања”.⁹³ Изрицање пресуде Јукићу београдска *Политика* оцјењује као један у низу монтираних судских процеса и покушаја власти да разбије југословенски покрет на југу монархије или било какву манифестацију српско-хрватске слоге, закључујући: „У Хрватској ништа није немогућно и све се може очекивати. Али зато нека и Аустрија све очекује”.⁹⁴ „У делу и држању Јукића наша омладина треба да гледа и види свој узорити пример љубави према свом народу”, наводи *Пијемонт* и закључује: „Физички мртав Јукић тек ће припремати страшни суд нашим тиранима и националним грешницима”.⁹⁵ Аугуст Цесарец, близак омладинским круговима око Јукића, пише како је Лука Јукић надопунио Богдана Жерајића – „на српски хитац одазвао се хрватски хитац – циљ је исти”.⁹⁶

У јесен 1912. године у Сарајеву је обиљежена десетогодишњица рада друштва „Просвјета”, матице цјелокупног српског културног дјеловања у покрајинама у чијем су раду активно учествовали многи Младобосанци.⁹⁷ Према оцјени штампе, није то била само „најјача национална и културна манифестација српства под аустроугарском управом у Босни и Херцеговини, него и прави сабор целокупног српства, који је ту пре кумановске победе духовно ујединио политички раскомадано српство”.⁹⁸ Балкански ратови додатно су наелектрисали атмосферу у покрајинама и радикализовали акције омладине, која је

⁹³ *Пијемонт*, бр. 194, 16. јули 1912.

⁹⁴ *Политика*, бр. 3.066, 31. јули 1912.

⁹⁵ *Пијемонт*, бр. 210, 1. август 1912. „Голи и боси младићи, готово деца, синови босанских сељака, феудалних робова, патријархалних занатлија, сеоских учитеља и чиновничкиња последње класе. Деца окупљена у интелектуалним центрима Монархије, у Прагу и Бечу, те емигранти у Београду, деца жељна хлеба и знања, правде и права. Људи, које је од детињства пратила беда и неправда и који су крвљу плаћали сваки корак знању и ширим видицима. Далеко од свих уживања младости, закопани у студије и своје снове о добру у свету, никада сити, мислећи увек на благостање свих, бунтовни по раси и традицији, били су прегли да својим животима искупе правду и слободу свом народу”; Доброслав Јевђевић, *Сарајевски завереници, Српска национална идеја и државна идеја у Босни и Херцеговини. Петар Кочић и Гаврило Принцип*, прир. Горан Васин и Дејан Микавица), Нови Сад 2018, 281–292.

⁹⁶ J. Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914*, 282.

⁹⁷ Боривоје Јевтић, „Васил Грђић и Млада Босна, у: *Споменица Васиља Грђића*, Сарајево 1935, 211–213; Срђа Ђокић, „Последња зарада Гаврила Принципа”, у: *Календар „Просвета” за 1928*, Сарајево 1927, 169–170. Детаљније о „Просвјети” код: Божо Мацар, *Просвјета: Српско просвјетно и културно друштво 1902–1949*, Бања Лука – Српско Сарајево 2001.

⁹⁸ *Правда*, бр. 11.860, 26. октобар 1937.

наслућивала долазак времена које ће означити крај туђинске владавине.⁹⁹ Миодраг Вулин наводи да је „незадрживи вал родољубља, који је моћно заплуснуо све слојеве српског народа, порушио све граничне баријере, карауле и касарне које су делиле Србију од неослобођених наших крајева, пробудио их из окупационе летаргије”.¹⁰⁰ У извјештају упућеном 1913. године на адресу аустроугарског Генералштаба апострофирана је опасност од „националистичке јужнословенске пропаганде”, која је долазила из Србије, и наилазила на одјек међу омладином: „Циљ тог покрета је уједињење отцијепљене Хрватске од Мађарске и Аустрије, као и Далмације и Босне и Херцеговине са Србијом у једну нову државну заједницу названу Јужнословенство. Прво треба ту идеју ширити међу најшире слојеве, надаље продужити атентатима на важне личности и коначно подићи устанак.”¹⁰¹

Закључна разматрања

Разоткривање *Српско-хрватске напредне омладине*, судски процес Пјанић–Љубибратић и политичке прилике проистекле из Балканских ратова, посебно увођење тзв. Изнимних мјера којима је маја 1913. године у Босни и Херцеговини привремено суспендован Устав, те забрањен рад српским друштвима, увјериле су аустроугарске власти да у Босни и Херцеговини дјелује разгранат омладински револуционарни

⁹⁹ Боривоје Милошевић, Сандра Лукић, „Балкански ратови и југословенска револуционарна омладина”, *Синеза, часопис за хуманистичке и друштвене науке* 3 (2) (Бања Лука 2022) 33–49; Милан Гулић, „Одјек Балканских ратова у Далмацији”, у: *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*, Београд 2013, 353–377; J. Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914*, 284–286. Богдан Чулић, рођен у Лакташима, у вријеме Балканских ратова похађао је Учитељску школу у Сарајеву. Омладина је кришом одлазила на Требевић гдје се увјежавала извијачким вјежбама вјерујући у скорашњи обрачун с Аустроугарском. „Идеја о уједињењу југословенских народа у једну државу била је стално присутна”, наводи Чулић; Архив Републике Српске [=АРС], Мемоарска грађа, 209–IV/136. Чета у којој је вјежбао Цвјетко Поповић звала се „Јавор”, по називу дрвета од којег се праве гусле, као инструмент који је сачувао народни дух и прошлост; V. Bogićević, *Mlada Bosna – pisma i saopštenja*, 65. Милан Јанковић, ученик Велике реалке у Бањој Луци, написао је ученички рад *Добровољцац* у којем је глорификовао идеју ослобођења и уједињења. На наговор професора сакрио је рад плашећи се могућих посљедица; АРС, *Мемоарска грађа*, 209–III/129. Омладина је у знак солидарности с балканским савезницима одјећу китила црвено-бијело-плаво-црвеним значкама које су симболизовале јединство; V. Bogićević, *Mlada Bosna – pisma i saopštenja*, 60.

¹⁰⁰ Милан Вулин, *Кочић и Србија*, Београд – Бања Лука 1994, 291.

¹⁰¹ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 1.364/1913.

покрет, чије размјере ипак нису тачно разумијевали, а повремено су га чак и ниподаштавали. Процес Пјанић–Љубибратић, као епилог ђачких фебруарских демонстрација у Сарајеву, представљао је увод у серију велеиздајничких процеса српској интелигенцији и пројугословенској омладини у Босни и Херцеговини током Првог свјетског рата. Овај, као и потоњи процеси, заснивао се на потреби власти да докаже како су сва омладинска друштва у Босни и Херцеговини, под покровитељством власти у Београду, радила на уништењу Аустроугарске. Дисциплинске мјере, које су у босанско-херцеговачким средњим школама стално пооштраване уочи Првог свјетског рата, нису пацификовале омладину, већ су, напротив, додатно подгријавале атмосферу. Премда идеолошки шаролик, омладински покрет у Босни и Херцеговини био је заснован на широкој основи због чега су покрајине уочи Првог свјетског рата биле испреpletене мрежом ђачких завјера. Усљед тајног организовања ђака по средњим школама, оне су у Босни и Херцеговини имале другачији значај од школа у осталим јужнословенским дијеловима Аустроугарске. Средње школе у покрајинама биле су не само огњиште просвјете него и национално будилиште. Коначна одређеност Младобосанаца за атентате, произашла из многих оновремених европских узора, била је посљедица увјерења да су атентати на кључне политичке личности монархије најбржи пут ка избијању револуције. *Српско-хрватска напредна омладина* није постала масован ђачки покрет у сарајевским школама. Од стране сународника тзв. напредњаци повремено су осуђивани као национални издајници. Међутим, снага напредњака и уопште Младобосанског покрета није лежала у масовности, већ у чврстости увјерења и спремности омладине да се жртвује за властите идеале. У аустроугарском престолонаследнику, који је крајем јуна 1914. године посјетио Сарајево, омладина је препознала највећег непријатеља и оличење царевине коју је требало уништити, а на њеним темељима изградити бољи и праведнији свијет.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

- Архив Босне и Херцеговине, Сарајево. [Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo]
Фонд Заједничко министарство финансија. [Fond Zajedinčko ministarstvo finansija]
Фонд Земаљска влада БиХ. [Fond Zemaljska vlada BiH]
Фонд IV–2–1. Процес Милош Пјанић и други. [Fond IV–2–1. Proces Miloš Pjanić i drugi]
Архив Републике Српске, Бања Лука. [Arhiv Republike Srpske, Banja Luka]
Фонд Мемоарска грађа. [Fond Memoarska građa]

Објављени извори – Published Primary Sources

- Bogićević, Vojislav, *Mlada Bosna – pisma i prilozi*, Sarajevo 1954.
Bogićević, Vojislav, *Sarajevski atentat: izvorne stenogramske bilješke sa glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914. godine*, Banja Luka 2015.
Bogićević, Vojislav, *Sarajevski atentat – pisma i saopštenja*, Sarajevo 1965.
Juzbašić, Dževad i Zijad Šehić, *Lične zabilješke generala Oskara Potioreka o unutrašnjopolitičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, Sarajevo 2015. (Grada, knjiga XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1)
Кранјчевић, Иво, *Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu*, Sarajevo 1954.
Гаћиновић, Владимир, *Огледи у писма*, Сарајево 1956. [Gaćinović, Vladimir, *Ogledi i pisma*, Sarajevo 1956]
Принцип о себи, са предговором и коментаром Р. П., Загреб 1926. [*Princip o sebi*, sa predgovorom i komentarom R. P., Zagreb 1926]
Субић, Радован, „Казивање Вилка Шеферова”, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 41 (2020) 251–265. [Subić, Radovan, „Kazivanje Vilka Šeferova”, *Mešovita građa (Miscellanea)* 41 (2020) 251–265]
„Улога тузланске Гимназије у припремању сарајевског атентата”, *Nova Evropa*, br. 6–7 (26. jun 1939) 203–216. [„Uloga tuzlanske Gimnazije u pripremanju sarajevskog atentata”, *Nova Evropa*, br. 6–7 (26. jun 1939) 203–216]
Шурмин, Ђуро, „Документ за Видовдан 1914”, *Летопис Матице српске*, бр. 319, св. 2 (1929) 210–225. [Šurmin, Đuro, „Dokument za Vidovdan 1914”, *Letopis Matice srpske*, br. 319, sv. 2 (1929) 210–225]

Новине – Newspapers

Borba.

Браник. [*Branik*]

Застава. [*Zastava*]

Jutarnji list.

Народ. [*Narod*]

Нова Европа. [*Nova Evropa*]

Пијемонт. [*Pijemont*]

Политика. [*Politika*]

Правда. [*Pravda*]

Sokolski glasnik.

Србобран. [*Srbobran*]

Српска омладина. [*Srpska omladina*]

Hrvatski dnevnik.

Литература – Secondary Sources

Bartulović, Niko, *Od Revolucionarne Omladine do Orjune. Istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta*, Split 1925.

Vukmanović, Milan, „Omladinski pokret u Bosni i Hercegovini i veleizdajnički procesi đacima 1915–1916. godine”, u: *Zbornik radova Veleizdajnički proces u Banjaluci*, Banjaluka 1987, 241–275.

Gabelica, Mislav, „Izlet zagrebačkih studenata u Srbiju u travnju 1912. godine”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 56 (Zadar 2014) 235–260.

Gross, Mirjana, „Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskoga rata”, *Historijski zbornik* 21–22 (1968–69) 75–143.

Dedijer, Vladimir, *Sarajevo 1914*, I, Banja Luka 2015.

Durman, Milan, „Đački štrajk 1912”, *Književnik* (Zagreb, februar 1939) 75–76.

Jevtić, Borivoje, „Dvadesetogodišnjica Žerajićevog podviga”, *Pregled*, knj. 5, sv. 79 (Sarajevo, 1. jul 1930) 449–451.

Kapidžić, Hamdija, „Previranja u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini 1912. godine”, u: *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom* : (članci i rasprave), Sarajevo 1968, 100–138.

Karaulac, Miroslav, *Rani Andrić*, Beograd 1989.

Kontić, Boro, „Snijeg”, *Sarajevske sveske*, br. 43–44 (2014) 537–575.

Љубибратић, Dragoslav, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, Sarajevo 1964.

Popović, Cvjetko, *Sarajevski Vidovdan 1914*, Beograd 1969.

- Slijepčević, Pero, „Jugoslovenstvo sarajevskih atentatora”, *Nova Evropa*, br. 16 (1. jun 1925) 489–502.
- Horvat, Josip, *Pobuna omladine 1911–1914*, Zagreb 2006.
- Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske I*, Zagreb 1990.
- Šidak, Jaroslav, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragoslav Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914*, Zagreb 1968.
- Šoja, Slobodan, „Bila jednom jedna omladina: Mlada Bosna između mučeništva et nerazumijevanja”, *Politeua*, бр. 7, Бања Лука 2014, 107–125.
- Адамовић, Ведрана, *Браћа Стојановић и тузлански ђачки процес 1915. године*, Приједор 2020. [Adamović, Vedrana, *Braća Stojanović i tuzlanski đачki proces 1915. godine*, Prijedor 2020]
- Вулин, Милан, *Кочић и Србија*, Београд – Бања Лука 1994. [Vulin, Milan. *Kočić i Srbija*, Beograd – Banja Luka 1994]
- Гаћиновић, Владимир, „Сарајевски атентат”, *Градац*, год. 37, бр. 175–176–177 (Чачак 2010) 198–203. [Gaćinović, Vladimir, „Sarajevski atentat”, *Gradac*, год. 37, бр. 175–176–177 (Čačак 2010) 198–203]
- Гулић, Милан, „Одјек Балканских ратова у Далмацији”, у: *Балкански ратови 1912/1913: нова виђења и тумачења*, Београд 2013, 353–377. [Gulić, Milan, „Odjek Balkanskih ratova u Dalmaciji”, у: *Balkanski ratovi 1912/1913: nova viđenja i tumačenja*, Beograd 2013, 353–377]
- Бокић, Срђа, „Последња зарада Гаврила Принципа”, у: *Календар „Просвета” за 1928*, Сарајево 1927, 169–170. [Đokić, Srđa, *Poslednja zarada Gavrila Principa*, у: *Kalendar „Prosveta” za 1928*, Sarajevo 1927, 169–170]
- Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790–1918*, 2, Београд 1989. [Ekmečić, Milorad. *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918*, 2, Beograd 1989]
- Јевђевић, Доброслав, *Сарајевски завереници, Српска национална идеја и државна идеја у Босни и Херцеговини. Петар Кочић и Гаврило Принцип*, прир. Горан Васин и Дејан Микавица, Нови Сад 2018, 281–292. [Jevđević, Dobroslav. *Sarajevski zaverenici, Srpska nacionalna ideja i državna ideja u Bosni i Hercegovini. Petar Kočić i Gavrilo Princip*, прир. Goran Vasin i Dejan Mikavica, Novi Sad 2018, 281–292]
- Јевтић, Боривоје, „Васиљ Грђић и Млада Босна”, у: *Споменица Васиља Грђића*, Сарајево 1935, 211–213. [Jevtić, Borivoje, „Vasilj Grđić i Mlada Bosna”, у: *Spomenica Vasilja Grđića*, Sarajevo 1935, 211–213]
- Јевтић, Боривоје, „Милан Ракић у души Младе Босне”, *Српски књижевни гласник* 54, бр. 6–7 (1938) 470–474. [Jevtić, Borivoje. „Milan Rakić u duši Mlade Bosne”, *Srpski književni glasnik* 54, бр. 6–7 (1938) 470–474]
- Крестић, Василије, *Историја Срба у Хрватској и Славонији (1848–1914)*, Београд 2010. [Krestić, Vasilije, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji (1848–1914)*, Beograd 2010]

- Љубибратић, Драгослав, *Гаврило Принцип*, Београд 1959. [Ljubibratić, Dragoslav, *Gavrilo Princip*, Beograd 1959]
- Маџар, Божо, *Просвјета: Српско просвјетно и културно друштво 1902–1949*, Бања Лука – Српско Сарајево 2001. [Mađžar, Božo, *Prosvjeta: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902–1949*, Banja Luka – Srpsko Sarajevo 2001]
- Микић, Ђорђе, *Сарајевски атентат као јужнословенска буржоаска револуција*, Бањалука 2014. [Mikić, Đorđe, *Sarajevski atentat kao južnoslovenska buržoaska revolucija*, Banjaluka 2014]
- Милошевић, Боривоје, *Тајна ђачка друштва у бањолучкој Реалки 1905–1918*, Бања Лука 2022. [Milošević, Borivoje, *Tajna đачка društva u banjolučkoј Realki 1905–1918*, Banja Luka 2022]
- Милошевић, Боривоје и Сандра Лукић, „Балкански ратови и југословенска револуционарна омладина”, *Синеца, часопис за хуманистичке и друштвене науке* 3 (2) (Бања Лука 2022) 33–49. [Milošević, Borivoje, i Sandra Lukić, „Balkanski ratovi i jugoslovenska revolucionarna omladina”, *Sineza, časopis za humanističke i društvene nauke* 3 (2) (Banja Luka 2022) 33–49]
- Милутиновић, Коста, „Хрватско-српска коалиција”, у: *Историја српског народа VI–1*, Београд 2000, 432–495. [Milutinović, Kosta, „Hrvatsko-srpska koalicija”, у: *Istorija srpskog naroda VI–1*, Beograd 2000, 432–495]
- Мољевић, Стеван, „Жерајићев атентат”, *Развитак*, год. 3, бр. 2 (Бања Лука 1936) 41–45, 72–75. [Moljević, Stevan, „Žerajićev atentat”, *Razvitak*, god. 3, br. 2 (Banja Luka 1936) 41–45, 72–75]
- Парежанин, Ратко, *Гаврило Принцип у Београду. Млада Босна и Први светски рат*, Београд 2014. [Parežanin, Ratko, *Gavrilo Princip u Beogradu. Mlada Bosna i Prvi svetski rat*, Beograd 2014]
- Шовљаков, Мара, *Српска Војводина и Босна и Херцеговина (1896–1914)*, Бањалука 2020. [Šovljakov, Mara, *Srpska Vojvodina i Bosna i Hercegovina (1896–1914)*, Banjaluka 2020]

Borivoje Milošević

**STUDENT DEMONSTRATIONS IN SARAJEVO IN 1912 AND
COURT PROCESS PJANIĆ-LJUBIBRATIĆ**

Summary

The student demonstrations of 1912 in Sarajevo were the first significant joint action of Serbian and Croatian high school youth as a reaction to the regime of Croatian Ban Slavko Cuvaj. The strongest conflict with the police and the army took place in Sarajevo on February 18 and 19, and the demonstrations then spread to Mostar, Banjaluka and some other cities. Dozens of students were punished by imprisonment, expulsion from schools or other types of school punishments. The epilogue of the student protests was the Pjanić-Ljubibratić trial held in the spring of 1913 against the members of the Serbo-Croatian Progressive Youth organisation. It was the first in a series of court trials of high school students gathered within a broad and heterogeneous movement known today as Mlada Bosna. The investigators discovered that in 1911 a secret student association was founded in 1911, whose first president was Ivo Andrić. During the investigation, more than a dozen pupils were questioned, including Gavrilo Princip. Secret student societies were accused of having political connections with the Serbian government in Belgrade and working to break the Austro-Hungarian monarchy. The energy of student demonstrations in Sarajevo and other provincial cities surprised the authorities, who did not yet fully understand the breadth of the youth movement in Bosnia and Herzegovina. The Balkan Wars, which started in the meantime, further radicalised the youth and raised a wave of revolutionary mood among high school students.

Оригиналан научни рад

Примљен: 9.1.2023.

Коначно прихваћен за објављивање: 20.6.2023.